

**СТАТУТ НА КОНСТРУКЦИЯТА ГЛАГОЛ + СЕ/СИ
ПРИ ИЗРАЗЯВАНЕ НА КАТЕГОРИЯТА ЗАЛОГ
В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

Милена Видралска
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**THE STATUS OF THE CONSTRUCTION *VERB* + *SE/SI*
IN THE EXPRESSION OF THE CATEGORY OF VOICE
IN THE CONTEMPORARY BULGARIAN LANGUAGE**

Milena Vidralska
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The polysemanticity of the linguistic modifiers *se/si* is based on their capability to realize different types of grammatical and non-grammatical meanings. Expressing the grammatical category of Voice by means of the constructions of the type *a full verb* + *se/si* has a complex status as the clitics *se* and *si* are polysemantic. As far as some of the constructions are concerned, however, there are certain problems in the attempts to define them as the differentiation between active and passive voice may be based only on semantics and contextual realization. That is also the reason why they occupy a position at the periphery of the functional-semantic category of voice.

Key words: Voice, Active Voice, Passive Voice, reflexivity, impersonality, functional-semantic categories

Комплицираният статут на категорията залог е причината за съществуването на множество теоретични постановки и практически предложения за дефинирането на лингвистичното явление през годините. Не само характерът на категорията, а и броят на грамемите в нейния състав са плод на дискусиите от античните езиковедски трудове до днес.

Утвърдени в науката лингвисти предлагат нов поглед за дефиниране на категорията, преpraщайки отношенията към лоното на

причастната система, и нови критерии за разграничаване на присъщите ѝ форми (вж. Куцаров 2013, Чакърва 2013).

Позицията ни по въпроса за статута на залога и позиционирането му в граматичен план е, че от гледна точка на функционално-семантичната граматика ядрените експликатори (причастните форми) придават морфологичен характер на лингвистичното явление, а периферийните (конструкциите от *спомагателен глагол + причастие*; *пълнозначен глагол + се/си*) реализират същинската активност или пасивност на изреченско ниво (вж. Видралска 2016). Приемаме наличието на две противопоставящи се значения – актив и пасив, а всяко друго значение (на възвратност, взаимност, безличност) е позиционирано в едно от двете възможни отношения.

Обект на настоящия коментар ще бъде изразяването на залоговост чрез конструкциите от *пълнозначен глагол + се/си*. Това е въпрос, който има различни интерпретации поради омонимния характер на конструкцията (дали експлицира залоговост, форма на възвратен глагол ли е, или *се* и *си* са във функцията на формообразуващи или словообразуващи частици). Ще предложим своята хипотеза за същността на формите с клитиките, изразяващи активност или пасивност, без това да означава, че позицията ни има категоричен характер, изключващ традиционните до момента постановки и неподлежащ на градивно преструктуриране.

Полисемантичността на лингвистичните модификатори *се/си* (правим уточнение, че ги наричаме *модификатори*¹, тъй като имат различен статут във всяка една от експликациите, посочени по-горе) е базирана на възможността им да реализират различни типове граматични или неграматични значения, като част от тях са вписани в рамките на залоговостта. За някои от конструкциите обаче ще възникнат проблеми при тяхното дефиниране, защото границата между актив и пасив може да е базирана само на семантика и на контекстова реализация.

Почти всички лингвистични постановки за категорията залог в българския език се опират на тезата, че един от членовете е възвратният залог. В исторически план за този експликатор на залоговата семантика откриваме различни наименования, като *взаимен*, *засебен*, *медиум*, *възвратно-среден* и др. Безличните глаголи са причислени или към групата на възвратния залог, или към страдателните форми,

¹ Понятието е въведено от Ив. Куцаров, който дефинира модификаторите като „средствата за изразяване на определено значение“ (Куцаров 1985: 11). Авторът ги подразделя на различни видове в зависимост от изразяваната от тях семантика.

но най-често и те, подобно на възвратните глаголи, остават извън категорично дефинираните и класифицирани форми.

Трудностите, свързани с определянето на същността на конструкции от *глагол + се/си*, са зависими от няколко въпроса, чието решение би помогнало за коректното им класифициране.

На първо място, полисемантичността на модификаторите произлиза от функцията им не само на местоимения, но и на частици (словообразуващи или формообразуващи). Реализацията им невинаги може да бъде дефинирана въз основа на формата, затова се налага да бъдат ревизирани в контекстовата си употреба на базата на словосъчетанията. По наше мнение разглеждането на конструкциите на синтактично ниво е най-коректният вариант за дешифриране на функциите на словосъчетанията със *се* и *си*, тъй като в изречението коментиранияте клитики изпълняват някаква роля (напр. на допълнения или на частици със служебна функция). Затова смятаме, че са доуточнителни или модифициращи елементи, чието естество се определя в зависимост от конкретната семантична и функционална реализация.

На второ място стои въпросът дали тези конструкции са аналитични форми за изразяване на възвратност, пасивност, взаимност и т.н., или са словосъчетания. При по-голяма част от утвърдените лингвисти има колебание за категоричния им статут като единна морфологична цялост, изразяваща залоговост (вж. Бондарко 1991; Пенчев 2002; Ницолова 2008). Когато при определянето на дадени форми има колебания при дефинирането им като граматична категория или лексикално-граматичен разред, най-добрият лакмус ще се окаже проверката на синтактично ниво. Същинските форми за пасивност (за нас това са миналите страдателни причастия) се образуват най-вече от преходни глаголи, а преходността е граматична характеристика, която се реализира само на изреченско равнище (възможността да имат пряко допълнение). При непреходните глаголи изразяването на пасивност се осъществява предимно чрез конструкциите от *пълнозначен глагол + се/си* поради дефективния им характер. Тъй като едно от най-важните условия за реализирането на дадени граматични характеристики е зависимо от изреченската ситуация, то следва, че е нормално за реализирането на несъщинските залогови форми (каквито са коментиранияте конструкции) отново да се обърне поглед към нея.

И на трето място се оказва важен въпросът за определяне на отношенията на конструкциите със *се* и *си* с категорията залог, тъй като голяма част от въпросните конструкции се реализират по специфичен начин в нея, оформяйки дори самостоятелна грамема. От една страна,

е важно по какъв начин се определя категорията – като лексикална, морфологична, морфосинтактична или синтактична, а от друга страна, е важен броят на залозите и къде се позиционират конструкциите с елементите *се/си* като словообразуващи елементи, граматични частици или синтактични единици в словосъчетанието.

Още в старогръцкия език се забелязва наличието на трети залог – среден (медиум), в който се реализират конструкциите от *глагол + се/си* с чистата си възвратноместоименна семантика. Те се представят и като особен вид отношение, наречено „медиио-пасив“, когато възвратното значение може да бъде тълкувано и като пасивно в зависимост от контекстовата реализация. В българския език за повече от два залога започва да се говори по-осъзнато в следвъзрожденските граматика. Преди това се коментира наличието на повече от две грамемии в категорията, но постановките по-скоро са възприети от класическите формули, отколкото да са осмислени като присъщи на тогавашното граматично състояние на езика ни.

Според повечето лингвисти причината за възникването на тези залози са т.нар. средни глаголи, които граматически се вписват в коментираната конструкция, но семантично изразяват различни значения. При останалата част от езиковедите средните глаголи са причислени към деятелния или към страдателния залог като специфични форми и случаи на реализация на даденото значение.

Историческият преглед на граматичните трудове за същността и броя на залозите се оказва базисен поради факта, че до голяма степен лингвистите ситуират корелацията глагол ~ глагол + *се/си* в рамките на морфологичната категория залог, а не само в рамките на лексикално-граматичния клас възвратност ~ невъзвратност. Отношенията, реализиращи се в рамките на залоговостта, са ключът към дефиниране на функциите на двете клитики. А синтактичният подход ще ни позволи да открием тези значения на базата на изреченска реализация, а не само на лексикалното съдържание, тъй като лексикалният подход не успява да обхване всички възможни семантични, модални и граматически приложения на конструкциите в речта.

Традиционното схващане за определянето на залоговите форми е, че за активна и пасивна водещо е „отношението на глаголното лице към действието“ (ГСБКЕ 1983: 236). В ситуацията с възвратните форми не само характерът на това отношение, а най-вече лексикалната референция на участника (одушевен или неодушевен) става основен фактор (дали субектът може да е вършител на действието, или не). За изясняване на основната опозиция в категорията е важно да се знае

дали глаголният субект е в активна, или в пасивна позиция спрямо действието или резултата от него. При употреба на коментирани конструкции обаче на преден план излизат позициите, в които може да се реализира глаголното лице и чрез които проличава към кого е насочено действието му. Тъй като голяма част от лингвистите разясняват възможните граматични роли на действащото лице, дефинирайки залога като „глаголна диатеза“, то е необходимо да се направи преглед, който да помогне да се определи семантичната и функционалната реализация на частиците *se* и *si* в зависимост от ролята, която действащото лице изпълнява и визуализира езиково чрез конкретните клитики.

Позицията ни е, че конструкциите от *пълнозначен глагол + se/si* са предикативни средства, изразяващи активно или пасивно значение в зависимост от контекстуалната си употреба. От гледна точка на функционално-семантичната граматика попадат в периферията на функционално-семантичното поле на залоговостта, в чието ядро са ситуирани причастните форми. За безличните или имперсоналните глаголи важно ще бъде това дали съдържат, или не съдържат клитиките *se* и *si* и логически изразяват действие, което има активен вършител или не. Това са критериите, които ще ги причислят към деятелния или към страдателния залог. При персоналните форми наличието на одушевен субект неизменно е съществен фактор за определянето на вида на отношението, но както ще се види и в предложената от нас класификация, имперсоналните глаголи също притежават способността да пораждаат залогови отношения. За разграничаване на експлицираните значения на *se/si* най-важна роля ще имат позициите, които заемат в конструкциите, и семантиката, която изразяват в комбинациите с другите средства. Самостоятелно изразени, клитиките нямат граматична характеристика, а функционират като частици.

Ще използваме принципа на залоговата диатеза (вж. Храковски 1991, Коева 2004, Коева 2001, Атанасов 2006), за да разграничим активните и пасивните конструкции, както и за класифицирането на най-спорните – безличните. За изходна или базова диатеза ще приемем тази, при която „йерархията на семантичните роли съответства на йерархията на синтактичните актанти, т.е. в изходната конструкция на партиципанта с хиперроля субект² съответства подлогът, а на партиципан-

---

² „Субектът е интерпретиран като *семантична* категория, обобщаваща различни репрезентации на участника в дадена ситуация, който е източник или носител на действието. Обектът се разглежда като *семантична* категория, обобщаваща различни репрезентации на участника в ситуацията, към когото е насочено действи-

та с хиперроля обект – (прякото) допълнение“ (Храковски 1991: 141 – 148, цит. по Атанасов 2006: 54). За производна диатеза ще приемем тази, при която имаме промяна в позициите на семантичните и синтактичните актанти. Например: *Иван пише писмо* (базова диатеза); *Писмото се пише от Иван* (производна диатеза). Възможната или осъществена трансформация на позициите, както и наличието или отсъствието на одушевен субект ще бъде отправната точка за дефиниране на залоговото отношение. Св. Коева уточнява, че: „Броят и видът на компонентите, както и наличието или липсата на субект са определящи условия за образуването на всички видове диатези“ (Коева 2004).

Ат. Атанасов в статията си „*Залогова характеристика на безличните глаголни сказуеми в съвременния български език*“ (Атанасов 2006) посочва, че основен момент при класифицирането на безличните конструкции е способността им да образуват базови или производни диатези: „Ако синтактичният актант със семантична роля протоагенс от изходната структура се трансформира в позицията на допълнение, залогът е страдателен (пасив). В останалите случаи ще смятаме, че конструкциите са активни, т.е. когато производната теза е получена вследствие на отстраняване на актант, но без преместване, няма основание за причисляването ѝ към пасива“ (Атанасов 2006: 55)³. Предложението му ще приложим и в случаите, когато субектът заема позиция, различна от подложната, когато това „не се дължи на трансформация (т.е. когато той е кодиран в обектна позиция в базовата диатеза)“ (Атанасов 2006: 55). За безличните конструкции ще се опрем на логиката, приложена от автора при анализа им. За разлика от него обаче ние няма да приемаме отстраняването на актант без преместване на позицията му за изразяване на активност, т.е. конструкции от типа на *съмва се*, *мръква се*, *гърми се* ги изключваме от залоговата класификация. Атанасов ги определя като постоянно безлични глаголи с активен характер, но по наше мнение те не могат да бъдат включени в корелацията, тъй като нямат производна диатеза.

• *Активни конструкции*

Тези конструкции изразяват активност на глаголният субект или подлога спрямо обекта (допълнението) или спрямо себе си. Те са ба-

---

ето или който така или иначе е засегнат от него“ (Бондарко 1991: 125 – 141, цит. по Атанасов 2006: 53).

³ Дефинициите, които Атанасов дава за *протоагенс* и *протопациенс*, донякъде се покриват с предлаганите от Бондарко определения за обект и субект, но според Атанасов са с „по-ясна мотивировка“ (вж. Атанасов 2006: 54).

зови диатези, т.е. преформулирането на изречението в пасивна конструкция е възможно, но вече с различна интерпретация.

– *мия се, реша се, обличам се, обувам се, бръсна се, говоря си, купувам си* изразяват активност, тъй като клитиките тук изпълняват класическата си функция на възвратни местоимения и действието се връща към субекта (подлога), който го извършва. Пълнозначните глаголи могат да функционират самостоятелно, но без да са с възвратна семантика.⁴

Примери: *Вий имате телеграма, а пък аз имам писмо – и се тупаше по джеба...* (А. Константинов); *Аз отидох да се мия на реката, но побързах да се скрия зад върбата (БНК)⁵*; *После, без да бързам, се облякох пред огледалото, сресах се и започнах да се бръсна (БНК)*; *Цена парите, но нямам желание да си купувам диамантен часовник – въпреки че много си харесвам пръстенчето...* (БНК).

Във всички примери клитиките *се* и *си* са с възвратноместоименна семантика и могат да бъдат заменени с пълната форма на местоимението. Това не нарушава семантиката на базовата диатеза, тъй като нямаме наличие на трансформация и субектът и обектът съвпадат.

– *върви ми, отива ѝ, падна ми, прилоша ѝ, дожеля му, мързеше ме, боляло я, досмеша го* и др. под. имат активен характер, тъй като това са глаголи с експериенцер⁶. Причината за конкретното състояние най-често е външен причинител. Особеност е, че подложната позиция е представена чрез местоименни клитики в косвени падежи, но няма спор, че говорим за активно отношение на глаголното лице и за наличие на базова диатеза (вж. Ницолова 1986, Петрова 2008, Коева 2004).

Примери: *Дожеля ми за него, толкова силно бе съпричастieto му към създаването (БНК)*; *Защо все ми върви накриво в този проклет свят? (БНК)*; *И макар че по принцип никога не хвацах морска болест, сега изведнъж ми прилоша (БНК)*; *Макензи ядосано се обърна към Лисицата, но изведнъж го досмеша (БНК)*; *Когато получила удара в банята, изпитала ужасна болка в главата – показва ми гла-*

---

⁴ Към конструкциите, изразяващи активност, могат да се включат и такива, при които клитиките *се*, *си* имат словообразуваща функция.

⁵ БНК (Български национален корпус) – <http://dcl.bas.bg/bulnc/>.

⁶ М. Джонова дефинира семантичната роля *експериенцер* като: „Семантичната роля *експериенцер* означава лицето, което изпитва означеното от предиката физиологическо състояние (*прилошее ми*), сетивно възприятие (*достудее ми*) или емоция (*досрамее ме, домъчнее ми*)“ (Джонова 2005: 570).

вата си и после с ръка показва, да, иска да каже, че всичко **я боляло и ѝ прилошало...** (БНК).

– *доплака ми се, гади ѝ се, ходи му се, пее му се*⁷ и т.н. също са активни конструкции, въпреки че съдържат дателна клитика и при тях „подлог не се експлицира“ (Коева 2004: 203).

М. Димитрова определя оптативните конструкции като сложна семантична структура, представяща две ситуации: „Актуалната ситуация е свързана със семантиката „желание да се извърши назованото действие“. Възможната ситуация е описана чрез назованото действие“ (Димитрова 2015: 26). За оптативни конструкции авторката приема само тези, които семантично изразяват желание да се извърши действие, а не всички конструкции, които формално отговарят на структурата.

Св. Коева споменава, че съществуват известни прилики на същинските оптативни глаголи с пасивната конструкция, но уточнява: „Същинските оптативи се образуват от изходни преходни глаголи с одушевен субект, който може да бъде само активен „вършител“ на действието“ (Коева 2004: 202). Субектът съвпада с обекта и нямаме наличие на трансформация, т.е. имаме базова диатеза.

И според Х. Валтер конструкции от типа на „*Иван яде сирене. – Сирене му се яде. Или Сирене му се яде на Иван*“ изразяват „физическа или психическа нужда на оживения предмет, изразен с датив“ (Валтер 2007: 18).

Примери: *Понякога ми се иска да ми се разсърди; но тя само ми се присмива (О. Уайлд); Питат го един, питат го двама, да разкаже що му се е случило, а той подсмърча и нищо не отговаря (З. Стоянов); Видя му се невероятно дръзко да го безпокоят по това време (Д. Димов); Изведнъж му се отицляо всякакво шпиониране, завинаги (БНК).*

• **Пасивни конструкции**

При пасивните конструкции налице е пасивно действие или резултат от действие от страна на глаголния субект към обекта. Обикновено в изречението глаголният субект заема ролята на непряко допълнение, а позицията на подлога е заета от обекта или от субекта, към който/когото е насочено действието.

⁷ Други автори присъединяват конструкции от този тип към пасива (вж. Ницолова 2008).

Когато конструкция с клитика може да се преобразува в конструкция със страдателно причастие, производната диатеза е налице и се изразява пасивност.

– *строи се, излъчва се, решава се, окоси се, носи се, прочете се, продава се, организира се, търси се* са същински пасивни конструкции, тъй като тук винителната клитика изпълнява роля на пасивна частица. В тези конструкции се налага наличието на пасивен обект, който понася действието или резултата от него. Най-често вършителят на действието е въведен чрез предлога **от**, който въвежда съответно и непрякото допълнение. Дори и когато позицията на субекта (във функцията на допълнение) е незапълнена, е ясно за възприемащия, че той е наличен и действието не се извършва от само себе си.⁸

Примери: *Този въпрос следва да се разглежда в зависимост от специфичната ситуация и да се решава за всеки отделен случай (БНК); Според човешките мерки такъв град щеше да се строи хилядолетия, стига някой въобще да може да си го представи като самостоятелна структура (БНК); Най-често всичко се решава от случайността, болестите, войните (БНК); Доколкото зная, имението на баща ви се завещава на мистър Колинс (БНК).*

За да е коректно изложението, трябва да се споменат и конструкции, които първоначално са приемани като активни, но при повнимателен прочит се забелязва, че са форми, изразяващи пасивност и имащи безличен характер. Ясен е получателят на действието или състоянието и той е одушевен обект, но извършителят на действието/причинителят на състоянието е немаркиран и в повечето случаи е неодушевен обект.

- **Безлични пасивни конструкции**

– *говори се, спори се, коментира се, знае се, играе се, почива се, ходи се* са безлични пасивни конструкции, в които субектът не е ясен, но се предполага, че съществува такъв. Обикновено тези конструкции са с третоличен характер. Според Е. Василева „безличният пасив е част от синтактичната микросистема „конструкции с неутрализиращи сведения за субекта лице“, към която се отнасят и неопре-

---

⁸ Правим уговорката, че класификацията е с променлив характер, ако се въведат допълнителни аргументи като прилежащи на глагола. Това най-вече важи за конструкциите, които имат третоличен характер, тъй като полисемантичната им същност води до модализираща функционалност.

делено-личните изречения и в известна степен компенсират тяхната ограничена употреба“ (Василева 1983: 359). Тези конструкции обикновено съществуват в първоначалния си вид, който съдържа само получателя на действието. Може да се приложи принципът за производната диатеза и независимо от промяната на вида на изходния глагол е видимо, че семантиката се запазва. Според Ел. Георгиева тези конструкции може да се дефинират като „стегнат (контрахиран) вариант на една разширена пасивна фраза“ (Георгиева 1980: 412), тъй като при тях е възможен трансформационен анализ и „пасивна интерпретация“. Според авторката тези форми не могат да се отделят в самостоятелен залог, тъй като именно възможността да се въведе субект на действието, посочва потенциална пасивна форма. Най-коректните пасивни безлични форми са тези, при които не може да се въведе вършител на действието, т.е. да се каже, че „действието се върши от някого“. С най-голяма фреквентност са формите във вид на забрани от типа на: *Тук не се пуши; Тук не се ходи; Това не се прави по този начин* и т.н.⁹

Примери: *Азвила я спря: – Тук не бива да се пуши (БНК); Защото не може само по балове да се ходи... – и той се изсмя пресилено... (БНК); Не искам да се знае за благотворителните ми акции и да се коментира, че съм щедър (БНК); „Но какво да се прави, какво да се прави?“ – с отчаяние си казваше той и не намираше отговор (Л. Толстой); Наложих се да я ликвидират след отстъпването в Женева (А. Попов); И това се говореше вечер по всички порти (Й. Йовков); Чу се по-късно, че срещу Русия са се дигнали и други държави да помагат на турчина (Д. Талев).*

- **Конструкции за взаимност (активно-пасивни)**

- *обичаме се, пишем си, помагаме си, бием се, правят си, блъскаме се, уважаваме се* са форми, изразяващи семантична взаимност, но граматически изразяващи повече от един субект. Трансформирано, изречението представя отношенията така, че обикновено единият субект е вършител на действието в даден момент, а другият е получател и обратно, но са винаги в равноправни отношения спрямо действието. В тези конструкции глаголите са винаги в мн. ч. и могат да се определят и като активно-пасивни в зависимост от гледната точка към обек-

⁹ Тук спадат и формите на непреходните глаголи, които на синтактично ниво с помощта на спомагателен глагол образуват безличен пасив. Според Ив. Куцаров тези форми са от типа *ходено е*, които при трансформация могат да образуват пасивна форма и с частицата *се* (Куцаров 1985: 136). И в двата варианта най-често формите са за 3. л. ед. ч. и имат безличен характер.

та и към субекта. Св. Коева нарича конструкциите *реципрочни глаголи*, уточнявайки, че „именните групи, с които се изразяват реципрочните аргументи, могат свободно да разменят местата си или съвместно да изразяват субекта в множествено число“ (вж. Коева 2004: 195).

Примери: *Трима старци се промъкнаха напред и искаха да се ръкуват с нас (БНК); Обичахме се с преждевременна любов, белязана с безумната сила, която толкова често съсипе живота на големите (В. Набоков); Карахме се, канехме се един на друг, докато веднъж те решили маслото ми да светят (Н. Хайтов); Двамата с теб сме обречени да си помагаме (БНК); Лъжем се, караме се, мразим се, пакостим си (Д. Талев).*

- **Клитиките *се* и *си* във функция на частици**

Това са случаите, в които клитиките *се*, *си* не изпълняват формообразуваща или синтактична функция, а предимно модална, словообразуваща или факултативна. Изконното им значение е максимално избледняло, така че анализирани и илюстрирани по-долу функционално-семантични употреби заемат маргинално място в периферията на залоговостта.

– *смея се, усмихвам се, страхувам се, трудя се, надявам се, нуждая се, появявам се, осмелявам се, чудя се, спомням си* са **reflexiva tantum**, тъй като клитиките напълно са се десемантизирали и са станали облигаторен сегмент към лексемата. Без тях нейната речева реализация е немислима. Всъщност в семантичен аспект възвратност не се изразява, тъй като субектът не се смее на себе си или не се страхува от себе си – затова казваме, че клитиките не са в същинската си роля, а са в ролята на словообразуващи частици без конкретно значение (вж. Зидарова 2007).

Примери: *Идвам на инструктаж – пошегувах се (Д. Атанасов); А, спомням си – „Утрото на Афродита“ (А. Гуляшки); Смея се на вас двамата – отговори сестрата (Ф. Бърнет); От сутрин до вечер се трудя и потя, а не припечелвам и за хляб (БНК); Беше се осмелил да се надява, че те ще се вдъхновят от примера му (БНК).*

– *съмва се, зазорява се, гърми се, мръква се, развиделява се* и др. са извън корелацията актив ~ пасив, тъй като клитиката *се* е в позиция на формален факултативен елемент, т.е. тук ролята ѝ е на частица. В повечето случаи не може да се мисли за вършител или поне той със сигурност не е одушевен. М. Димитрова уточнява за този тип конструкции, че „за да се изрази безличност, е необходимо от изказ-

ването да бъдат елиминирани, отстранени всички участници“, а граматична особеност е „дефективността на персонално-номералната им парадигма“ (Димитрова 2009: 10).

Примери: *И се мръкна* (Д. Атанасов); *Съмва се веке, кога ще спиш!* (Д. Талев); *Когато взе да се загорява, съзряхме една фигура на брега, която ни питаше дали имаме нещо за ядене* (БНК); *Изведнъж започна да се гърми и треци* (БНК); *По това време бе взело да се развиделява* (БНК).

– *лежа си, чета си, плача си, пийвам си, хапвам си, слушам си, почивам си, мисля си, дояждам си, лягам си* и т.н. са също активни конструкции, но отново нямат книжовнонормативен словообразуващ, формообразуващ или синтактичен характер, тъй като при тях употребата на лексемата *си* е факултативна. Не изразяват конкретна граматическа характеристика, тъй като основната информация се носи от пълнозначния глагол, който може да се реализира семантично и без *си*. Според Ст. Стоянов в тези конструкции „частицата *си* не променя отношението между действието и субекта на глаголната форма“ (Стоянов 1976: 90, Ницолова 1986). Чрез тези изрази обикновено се изразява значение на самодоволство, удовлетворение, лична угода. В този смисъл е налице и семантичен нюанс за засебност в най-чиста форма (имаме предвид действие, което субектът извършва с цел лична полза).

Примери: *Не знам защо си мисля, че Вагеницайн е обиколил света няколко пъти* (Д. Атанасов); *Лежа си спокойно, ходя от лабиринт в лабиринт и го гледам как спи* (БНК); *Финкъл-Макгроу обаче предпочитал да си чете книжки, да си слуша музика и да ходи на театър в свободното си време* (БНК); *Нищо чудно, че винаги си пийва по едно, след като размисли върху нещата* (БНК); *Отсега натаък те често се спираха да си почиват* (Й. Йовков).

Няма спор, че конструкциите от *пълнозначен глагол + се/си* представят богата палитра от граматични и неграматични значения, с които се реализират в речта. Невинаги за говорещия е ясна тяхната граматична същност, но със сигурност от контекста се разбира семантичната им реализация. Изводите, които могат да се направят, са:

1. Конструкциите от *глагол + се/си* са полисемантични, но чрез синтактичното им обкръжение се изяснява функцията им.
2. Изразяването на значението *залоговост* чрез коментираните конструкции става на синтактично ниво.
3. В зависимост от възможността да бъдат преобразувани в конструкции със страдателно причастие, без да се променя

обектно-субектното отношение (чрез базовата или производната диатеза), се определя и принадлежността им към актива или пасива.

4. За безличните конструкции критерий за класифицирането им се оказва възможността или невъзможността да имат вършител, който попада в позицията на допълнение.

ЛИТЕРАТУРА

Атанасов 2006: Атанасов, Ат. Залогова характеристика на безличните глаголни сказуеми в съвременния български език. [Atanasov, At. Zalogova harakteristika na bezlichnite glagolni skazuemi v savremenniya balgarski ezik.] // *Български език, кн. 1, год. LIII*. София: БАН, 2006, 52 – 61.

Бондарко 1991: Бондарко, Вл. К определению понятия „залоговость“. [Bondarko, Vl. K opredeleniyu ponyatiya „zalogovost“.] // *Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость*. Санкт-Петербург: Ордена Трудового Красного Знамени издательство «Наука», 1991.

Валтер 2007: Валтер, Х. Към проблема за възвратните глаголи в съвременния български литературен език. [Valter, H. Kam problema za vazvratnite glagoli v savremenniya balgarski literaturnen ezik.] // *Избрани българистични трудове*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2007, 13 – 30.

Василева 1983: Василева, Ел. За безличния пасив в руския и българския език. [Vasileva, El. Za bezlichniya pasiv v ruskiya i balgarskiya ezik.] // *Научни трудове*. Пловдив: Пловдивски университет, 1983, том 21, кн. 5, 357 – 362.

Видралска 2016: Видралска, М. Място на партиципиалната система във функционално-семантичното поле на залоговостта. [Vidralska, M. Myasto na partitsipialnata sistema vav funktsionalno-semantichnoto pole na zalogovostta.] // *„Словото – традиции и модерност“ – Сборник с доклади от Седемнадесетата национална конференция за студенти и докторанти, Пловдив, 2015 г.* Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2016, 26 – 31.

Георгиева 1980: Георгиева, Ел. Към проблематиката на залога като морфологична категория. [Georgieva, El. Kam problematikata na zaloga kato morfologichna kategoriya.] // *Езиковедски проучвания в чест на Владимир Георгиев*. София: БАН, 1980, 402 – 416.

- ГСБКЕ 1983:** *Граматика на съвременния български книжовен език. Морфология.* [Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Morfologiya.] София: Издателство на Българската академия на науките, 1983.
- Димитрова 2009:** Димитрова, М. Залог и диатеза: функциониране на залогови форми в текст. [Dimitrova, M. Zalog i diateza: funktsionirane na zalogovi formi v tekst.] // *Проблеми на граматичната система на българския език – глагол. Българско езикознание. Т. 5.* София: Академично издателство „Проф. М. Дринов“, 2009, 278 – 304.
- Димитрова 2015:** Димитрова, М. Оптативните конструкции в съвременния български език: свобода и ограничения в образуването им. [Dimitrova, M. Optativnite konstruktsii v savremenniya balgarski ezik: svoboda i ogranicheniya v obrazuvaneto im.] // *Български език. № 3,* София: БАН, 2015, 25 – 37.
- Джонова 2005:** Джонова, М. Предикати със задължителен аргумент експериенцер от типа „дострашее ме“, „домъчнее ми“. [Dzhonova, M. Predikati sas zadalzhitelen argument eksperientser ot tipa „dostrashee me“, „domachnee mi“.] // *Littera scripta manet: сборник в чест на 65-годишнината на проф. д.ф.н. Василка Радева.* София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2005, 568 – 577.
- Зидарова 2007:** Зидарова, В. *Теоретичен курс с практикум.* [Zidarova, V. Teoretichen kurs s praktikum.] Пловдив: Контекст, 2007.
- Илиева, Коева 2001:** Илиева, К., Коева, Св. Емпатия, изречение, текст. [Ilieva, K., Koeva, Sv. Empatiya, izrechenie, tekst.] // *Прагматика на текста.* София: Академично издателство „Марин Дринов“, 2001, 83 – 159.
- Коева 2004:** Коева, Св. Синтактично и семантично описание на диатезите в българския език. [Koeva, Sv. Sintaktichno i semantichno opisanie na diatezite v balgarskiya ezik.] // *Когнитивна граматика на българския и френския език – описание и формализация.* София: Академично издателство „Марин Дринов“, 2004, 182 – 231.
- Куцаров 1985:** Куцаров, Ив. *Очерк по функционално-семантична граматика на българския език.* [Kutsarov, Iv. Ocherk po funktsionalno-semantichna gramatika na balgarskiya ezik.] Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 1985.
- Куцаров 2013:** Куцаров, К. Категорията залог в рамките на причастната система на съвременния български език. [Kutsarov, K. Kategoriyata zalog v ramkite na prichastnata sistema na savremenniya balgarski ezik.] // *Славистика IV. В чест на XV международен сла-*

вистичен конгрес в Минск 2013. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2013, 84 – 92.

Ницолова 1986: Ницолова, Р. *Българските местоимения*. [Nitsolova, R. *Balgarskite mestoimeniya*.] София: Наука и изкуство, 1986.

Ницолова 2008: Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. [Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologiya*.] София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.

Пенчев 2002: Пенчев, Й. Темпоралност и залог (в българската глаголна система). [Penchev, Yo. *Temporalnost i zalog (v balgarskata glagolna sistema)*.] // *Списание на БАН*. София: БАН, 2002, 43 – 45.

Петрова 2008: Петрова, Г. *Функции на клитиките се и си в съвременния български език*. [Petrova, G. *Funktsii na klitikite se i si v savremenniya balgarski ezik*.] Бургас: Димант, 2008.

Стоянов 1976: Стоянов, Ст. Залог на българския глагол. [Stoyanov, St. *Zalog na balgarskiya glagol*.] // *Помагало по българска морфология. Глагол*. София: Наука и изкуство, 1976, 77 – 93.

Храковски 1991: Храковски, В. С. Пассивные конструкции [Hrakovski, V. S. *Pasivnye konstruktsii*.] // *Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость*. Санкт-Петербург: Ордена Трудового Красного Знамени издательство «Наука», 1991.

Чакърова 2013: Чакърова, Кр. За статута на конструкции от типа съм + минало страдателно причастие в съвременния български език. [Chakarova, Kr. *Za statuta na konstruktsiite ot tipa sam + minalo stradatelno prichastie v savremenniya balgarski ezik*.] // *Славистика IV*, Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“ 2013, 70 – 83.